

потужностей економіки. Перш ніж вирішувати ці проблеми, варто переосмислити сутність грошей як основної одиниці грошового обігу в країні. Надалі, на нашу думку, варто розглянути основні умови ефективного та правильного

функціонування фондового ринку в Україні, а також шляхи поліпшення функціонування інструментів монетарної політики в умовах національної економіки.

1. Базилінська О. Макроекономіка : Навч. пос. / 2-ге вид., випр. / О. Базилінська – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 442 с.
2. Гребеник Н. Становлення монетарної політики в незалежній Україні / Н. Гребеник // Вісник НБУ. – 2007. – № 5 – С. 12–21.
3. Лисенко Р. Сучасні стратегії грошово-кредитної політики [Електронний ресурс] / Р. Лисенко – Режим доступу : http://www.ufin.com.ua/analit_mat/gkr/034.htm. – Назва з екрана.
4. Кулінець А. Особливості міжнародного досвіду використання режимів таргетування валютного курсу [Електронний ресурс] / А. Кулінець – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc%5FGum/Npndfi/2008_3/Statti/160-168-Kulinec.pdf. – Назва з екрана.
5. Гребеник Н. Цит. праця. – С. 10–15.
6. Петрук О. Концептуальні підходи до сутності грошей у постіндустріальній економіці / О. Петрук, Н. Вигловська // Вісник НБУ. – 2010. – № 7. – С. 40–45.
7. Гребеник Н. Шляхи вдосконалення політики рефінансування Національним банком України / Н. Гребеник // Вісник НБУ. – 2010. – № 10 – С. 3–11.
8. Тігіпко С. В інтересах України отримати всі транші від МВФ // Інформаційне агентство УНІАН. – 17.01.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.net/ukr/detail/74174>. – Назва з екрана.

Е. Lyapkalo

MONETARY POLICY OF UKRAINE IN THE TRANSITION PERIOD: PROBLEMS AND PROSPECTS

The main features and problems of NBU monetary policy and perspectives of its improvement are determined.

Keywords: monetary policy, national bank of Ukraine, exchange rate targeting, inflation targeting.

УДК 330

Матошук Ю. І.

ВПЛИВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ НА СУБ'ЄКТІВ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Виявлено основні тенденції впливу тіньового сектору економіки України на макроекономічних суб'єктів у коротко- та довгостроковій перспективі і доведено прямий зв'язок між рівнями тіньової економіки та бідності населення.

Ключові слова: тіньова економіка, суб'єкти макроекономіки, вплив тіньової економіки, неформальний сектор, відтік капіталу.

Вступ. Проблема функціонування тіньової економіки надзвичайно складна та масштабна. Тіньовий сектор суттєво впливає на всі аспекти економічної діяльності, соціальні процеси, які відбуваються у суспільстві. Існування тіньової діяльності свідчить, перш за все, про фундаментальні проблеми офіційної економіки та про те,

що інститути економіки не здатні впоратися зі своїми функціями.

У сучасній економічній спільноті найбільш поширена думка, що тіньова економіка – це така економічна діяльність суб'єктів господарювання, яка не враховується, не контролюється і не оподатковується офіційними державними

органами і (або) спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства.

У пік зростання з початку перебудови української економіки (2008 р.) показник її тінізації сягнув 31,1 % від офіційного ВВП. За останні 8 років це найбільша позначка, що свідчить про те, що поряд з економічним піднесенням спостерігалась тенденція до збільшення тіньового сектору.

Дійсно, тіньова економічна діяльність в Україні досягла граничних масштабів, що суттєво погіршує діловий та інвестиційний клімат у державі, підриває її міжнародний престиж, знижує рівень соціального захисту виробників. Нехтування цього факту спричиняє значні помилки в оцінці соціально-економічної ситуації, визначенні напрямів державної політики та оцінці наслідків прийняття рішень владними структурами на різних рівнях ієрархії управління.

Формування ефективної конкурентоспроможної економіки, поєднання соціального та економічного розвитку суспільства, побудова в Україні економіки європейського зразка неможливі без суттєвого зниження рівня тінізації. Однак посилення тінізації економіки не припиниться, поки не буде чіткого розуміння тих наслідків (природа яких досить суперечлива), які вона несе для кожного громадянина України і суспільства в цілому.

Об'єктом цього дослідження є вплив процесів тінізації економіки на суб'єктів макроекономічних відносин.

Предмет дослідження – комплексний аналіз наслідків тіньової економіки України (негативних та позитивних) на функціонування суб'єктів макроекономіки.

Метою дослідження є виявлення основних тенденцій впливу тіньового сектору економіки України на макроекономічних суб'єктів у короткостроковій і довгостроковій перспективі й доведення прямого зв'язку між рівнем тіньової економіки та рівнем бідності населення.

Актуальність наукового дослідження полягає в тому, що вперше в історії вітчизняної економічної думки здійснено комплексний аналіз наслідків тіньової економіки з акцентом на їх систематизації для різних суб'єктів макроекономіки та обґрунтовано залежність між бідністю населення і рівнем тіньової економіки в Україні.

Методологічна база дослідження. Було обрано системний підхід, який передбачає комплексне дослідження тіньової економіки. Також використано історичний та структурно-функціональний підходи. Для розгляду окремих проблем застосовано методи порівняльного та економетричного аналізу. Із загальнонаукових методів використано методи аналізу та синтезу, індукції й дедукції. Така варіативність методики обробки

матеріалу про теоретичні засади тіньової економіки та її наслідків створює необхідні передумови до обґрунтованих узагальнень.

Основна частина. За даними Міністерства економіки, на сьогодні близько 31 % офіційного ВВП України обслуговує тіньову економіку [3]. Як зазначають науковці, показник 40 % критичний для держави, оскільки нею фактично починають управляти тіньові капітали. Тому зниження рівня тіньового сектору – одне із пріоритетних напрямів стратегічного розвитку України [1].

І оскільки тіньова економічна діяльність в Україні досягла уже критичних масштабів, то розуміння природи і функціонування тіньової економіки є необхідною умовою протидії їй, а одним із найважливіших елементів цього розуміння – виявлення наслідків її існування. Проблема полягає в тому, що на сучасному етапі тіньова економіка відіграє важливу роль в соціально-економічному розвитку суспільства – як негативну, так і позитивну. Тому ефективна програма протидії тіньовій економіці повина обов'язково враховувати цей фактор.

Вітчизняний учений О. Шаріков стверджує, що вплив тіньового сектору не можна розглядати однобічно як негативний, оскільки сам по собі феномен тіньової економіки – багатогранне явище, яке втілює як елементи традиційної офіційної економіки, так і специфічні риси, притаманні діяльності, що приховуються. Тому наслідки впливу (позитивні чи негативні) тіньової економіки суттєво залежать від її критичної маси: за умов зростання тіньового сектору його позитивний вплив на певні елементи економічної діяльності може перетворитися на негативний і навпаки [4].

Оскільки в цій статті запропоновано розглядати наслідки тінізації економіки для різних суб'єктів макроекономічної діяльності, то насамперед потрібно чітко визначити: хто ж є суб'єктами макроекономіки? В макроекономічній теорії прийнято розглядати три головних суб'єкти економічної діяльності: домогосподарства як інститут ринкових відносин, що володіє ресурсами; фірма як ринковий інститут, що здійснює випуск продукції і купує фактори виробництва (ресурси) у домогосподарств; і держава, яка здійснює регулювання економіки та здійснює функції соціального забезпечення населення. Усі три макроекономічні суб'єкти перебувають у круговому економічному циклі, результатом якого є головна макроекономічна рівність: *витрати дорівнюють доходам*. Допоміжними інститутами здійснення цього циклу є фінансовий ринок, ринок ресурсів і ринок тіньової економіки.

Отже, першим макроекономічним суб'єктом, на який тіньова економіка має безпосередній вплив, є *домогосподарства*. А. Баланда вказує

на прямий зв'язок, який існує між тіньовою економікою, корупцією та бідністю населення. Вчений також стверджує, що зв'язок тіньової економіки і корупції взаємообумовлений: корупція вкрай негативно впливає на захищеність національних інтересів і погоджує та стимулює розвиток тіньових відносин – чим вищий рівень корупції, бідніша країна і слабші демократичні інститути, тим вища частка тіньового сектору в економіці країни [2].

Як підтвердження своєї гіпотези А. Баланда наводить результати опитування Дослідницького центру «Азія – Монітор» за 2003 р. (див. табл. 1). Під час опитування рівень показників оцінювали за десятибальною шкалою, відповідно 0 – найнижчий показник, 10 – найвищий.

Таблиця 1. Взаємозв'язок бідності, розвитку демократичних інститутів і тіньової економіки в окремих країнах СНД

Держава	Рівень бідності	Рівень демократії	Рівень корупції	Рівень тіньової економіки
Азербайджан	8,4	6,9	8,9	8,5
Казахстан	5,3	6,4	5,2	6,6
Киргизія	8,2	5,7	6,0	7,1
Росія	5,3	7,1	6,4	5,7
Таджикистан	9,1	5,5	7,9	8,7
Туркменістан	8,2	1,6	7,9	8,3
Узбекистан	8,0	3,3	7,6	7,1
Україна	5,9	6,8	7,3	7,0

Найвищий рівень бідності (9,1) спостерігається у Таджикистані, якому відповідає і найбільший рівень тіньової економіки (8,7). Найнижчий рівень бідності – у Росії (5,3), якому відповідає найменший показник тінізації економічної діяльності (5,7) серед досліджених країн.

На підставі цих даних можемо сформулювати перший висновок про наслідки впливу тіньової економіки на домогосподарства: існує пряма залежність між бідністю населення та рівнем тіньової економіки.

Тіньова економіка створює додаткові можливості для зайнятості (тобто можливості продажу головного ресурсу домогосподарств – праці), причому не тільки тіньової, оскільки цей сектор потребує продуктивних товарів і легального сектору (матеріали, інструменти, послуги тощо), а тіньові доходи використовуються для придбання в легальному секторі споживчих товарів. Збільшення пропозиції праці на офіційних ринках значною мірою поглиблюється неофіційним сектором. Таким чином, з одного боку, розв'язується проблема працевлаштування, але, з другого – наслідком нелегальної зайнятості є витіснення зі сфери суспільно-корисної праці легальних працівників, це також підриває трудовий потенціал через понаднормовий робочий день [4]. Але не-

обхідно відмітити той незаперечний факт, що тіньова економіка стимулює споживчий попит шляхом збільшення споживчих витрат, а саме – зростання витрат фірм, що функціонують у тіньовій економіці (розширення виробництва веде до збільшення потреб у ресурсах, які можуть купуватися на легальному ринку ресурсів, що призведе до повернення коштів у легальну економіку); зростання витрат споживачів (нелегальна зайнятість, неоподатковані заробітні плати та заробітні плати в конвертах ведуть до збільшення вільних грошей на руках у населення). У разі досягнення певного рівня заробітної плати починає відігравати роль гранична норма споживання Кейнса, населення починає заощаджувати, що збільшує кредитні можливості банківської системи, яка, своєю чергою, нарощує ресурси внутрішнього інвестування економіки – ще один елемент сукупного попиту. Система виглядає досить простою та зрозумілою і, на перший погляд, можна зробити висновок: тіньова економіка має значний позитивний вплив на економіку країни, що розвивається. Але ця думка хибна. Тіньова економіка містить у собі інституціональний лаг, оскільки ринок тіньової економіки є тим інститутом економіки, який відіграє позитивну роль лише за кризових явищ, флуктуацій та високої волатильності економіки внаслідок значної гнучкості тіньового сектору (більшість сучасних вчених схильні до думки, що пострадянські країни відчули нестерпний удар кризи саме через наявність двох паралельних економік: тіньової (більш гнучкої) та легальної (глобалізованої)), але водночас саме цей ринковий механізм перешкоджає економічному зростанню (про що йтиметься далі).

На позитивний вплив неформального сектору, який проявляється у його високій гнучкості (порівняно з офіційним сектором), неодноразово вказували іноземні та вітчизняні вчені, класифікуючи тіньовий сектор як ринкову систему, в якій майже без втручання здійснюється координація попиту і пропозиції. Таким чином, на думку швейцарського економіста Д. Кассела, з'являється алокаційний ефект. У такому разі економічні системи роздвоюються на алокативно-ефективну тіньову економіку, з одного боку, і менш оптимальну (з погляду розподілів ресурсів) офіційну економіку – з іншого. Внаслідок цього тіньова економіка покращує розподіл ресурсів і тим самим певним чином сприяє економічному зростанню [4].

З думкою Д. Кассела не погоджується А. Баланда, який вважає, що особливо негативним наслідком для домогосподарств України є, навпаки, нерівномірний розподіл ресурсів, наслідком чого є формування прошарку тіньової олігархії, представники якого одержують величезні дохо-

ди завдяки функціонуванню побудованої ними системи кланового монополізму. Такий нерівномірний розподіл ресурсів призводить до збідніння більшості населення України та загострення соціальної напруги у суспільстві.

Наступний макроекономічний суб'єкт, на який тіньова економіка має безпосередній вплив, – *фірми*, причому наслідки цього впливу досить неоднозначні.

На думку Д. Кассела, у ринковій економіці алокаційного ефекту тіньова економіка могла б досягти за рахунок трьох факторів: інтенсифікації конкуренції, використання ресурсів, що не знаходять застосування, а також стимулювання соціально-економічних інновацій. У галузях, де зростає тіньовий сектор, посилюється конкурентний тиск на легальних виробників, попит на продукцію яких знижується. Переваги посилення конкуренції, однак, слабшають через те, що законотрусливі працівники можуть відреагувати на тиск, що збільшується з боку конкурентів, не підвищенням продуктивності праці (як це б мало статися у теорії), а також відходом у тінь [4].

Другий негативний наслідок збільшення тіньового сектору для фірм – скорочення інвестиційного потенціалу внаслідок відтоку капіталу. Фактично тіньова економіка перешкоджає повному використанню інвестиційного потенціалу України. Щоб здійснити оцінку розміру втрат інвестиційного потенціалу, варто порівняти потреби економіки в інвестиціях та розмір щорічного відтоку капіталу. За оцінкою О. Алімова та В. Ємченко (стаття «Промисловий потенціал України: напрями ефективного розвитку»), Україна потребує 40–100 млрд дол. США для повного відновлення промисловості та переорієнтації її на експортний сектор економіки. За розрахунками експертів Національного інституту стратегічних досліджень, проведеними у 2004 р., потреба України в іноземних інвестиціях до 2015 р. становить 150 млрд дол. США. Збільшення інвестування потребують практично всі галузі вітчизняної економіки, оскільки зношеність основних фондів у середньому по країні становить 49 %. За оцінкою Міжнародної фінансової корпорації, для відновлення застарілих основних фондів Україні потрібно 106 млрд дол. США. При цьому розмір утрат унаслідок відтоку капіталу, розрахований за методикою Міжнародного валютного фонду, відповідно до якого показник нелегального експорту капіталів прирівнюється до статті платіжного балансу «чисті помилки та упущення», становить 2000 р. – (-150) млн дол. США, 2001 – (-231) млн дол. США, 2002 – (-885) млн дол. США, 2003 – (-953) млн дол. США, 2004 – (-38) млн дол. США, 2006 – (-63) млн дол. США, 2007 – (-437) млн дол. США [3].

Свідченням відпливу буде від'ємний показник цієї статті в платіжному балансі. Якщо проаналізувати цю статтю, то можна побачити, що в Україні відтік капіталу становить величезну суму. Вже за цими даними можна зробити висновок про значні обсяги втрачених Україною можливостей щодо інвестування власної економіки.

Наступний негативний наслідок тінізації економіки для фірм – невідповідність проведення технічного переоснащення, що спричиняє гальмування технічного прогресу, скорочення інвестиційно-інноваційних вкладень, зниження продуктивності праці. Головним джерелом фінансових ресурсів для інвестицій кожної країни є національний капітал і його складова – заощадження населення та підприємств. В Україні ці заощадження лише в 2,2 разу перевищують тіньові фінансові ресурси, що перебувають в обігу поза банківською системою, тоді як у США і Канаді – в 15 разів, Австралії – в 17, у Великій Британії – в 36 разів [5]. Отже, тіньова економіка не тільки негативно впливає на діяльність фірм, а й перешкоджає нормальному функціонуванню інституту макроекономічного кругообігу – фінансовому ринку.

Ще один суб'єкт макроекономічних відносин, на який тіньова економіка має безпосередній вплив, – *держави*. Саме на прикладі суб'єкта – держави негативні наслідки тіньової економіки проявляються найяскравіше, оскільки тіньовий сектор веде до порушення функціональності держави як макроекономічного суб'єкта загалом. На думку лауреата Нобелівської премії 70-х років XX ст. Пола Самюельсона, держава здійснює низку важливих функцій, що забезпечують діяльність економіки: 1) підвищує ефективність, підтримуючи ефективне середовище; 2) забезпечує справедливість, використовуючи механізм оподаткування і державні програми для перерозподілу ресурсів між різними групами населення; 3) забезпечує макроекономічну стабільність та економічне зростання. Розглянемо вплив тіньового сектору на виконання другої функції. За даними Держкомстату України, у 2004 р. витрати населення на товари і послуги були більші майже на 1 млрд грн, ніж офіційно було зароблено. Ця різниця не була оподаткована, що призвело до звуження фіскальної (податкової) бази, необхідної для формування дохідної частини бюджету та забезпечення виконання державою своїх функцій. Простежена в останні роки тенденція до зростання у структурі доходів зведеного бюджету частки неоподаткованих надходжень та значне зменшення податкових надходжень підтверджує диспропорції у податковому навантаженні, ускладнює об'єктивність формування показників та їх прогнозування. Завищен-

ня обсягу експорту товарів і послуг за рахунок псевдоекспортних операцій для незаконного відшкодування з бюджету ПДВ; заниження обсягу імпорту для ухилення від сплати митних зборів; незаконне відчуження державного майна за заниженими цінами, а також приватизація за рахунок тіньових коштів з подальшою їх легалізацією; контрабанда діяльність [5] – все це підриває фінансування державного бюджету, а відтак – сприяє неповноцінному виконанню державою своєї функції щодо забезпечення справедливості. Проте порушення виконання цієї функції унеможливує виконання двох інших, адже звуження фіскальної бази веде до неефективного використання податково-бюджетної політики, яка є одним із головних інструментів досягнення стабільності та зростання. Окрім цього, держава неспроможна забезпечувати ефективність економіки, оскільки, як свідчить український досвід, тіньова економіка веде до викристалізації олігархічних кіл, які сконцентровані у своїх руках значний відсоток державних ресурсів.

Висновок. На цьому етапі дослідження можемо зробити висновок, що тіньова економіка

України має певний вплив на кожного суб'єкта макроекономічних відносин і цей вплив не є однозначним. Зважаючи на останні економічні реалії, очевидно, що тіньова економіка у кризові 2008–2009 рр. відіграла свою позитивну роль шляхом стимулювання споживчого попиту, оптимізації виробництва внаслідок високої конкуренції та забезпечення додаткових робочих місць. Однак, водночас доведено наявність прямого зв'язку між рівнем тіньової економіки та рівнем бідності населення. Проте незаперечним є той факт, що тіньова економіка України сягає такого розміру, що держава не спроможна ефективно виконувати свої функції як суб'єкт макроекономічного зростання. Результатом цих процесів є волатильність економічного розвитку та нестабільність національної економіки. Але економічна система характеризується своєю цілісністю, тому вплив тінізації на одного суб'єкта безпосередньо впливає і на іншого. Тому ті короткострокові позитивні ефекти, що спричиняє тіньова економіка на домогосподарства та фірми, не гратимуть жодної ролі у довгостроковій перспективі.

1. Лопатін О. Макроекономічна модель тіньової економіки України / О. Лопатін, О. Гарбар // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 10. – С. 125–135.
2. Баланда А. Тіньова економічна діяльність у контексті захищеності національних інтересів України / А. Л. Баланда // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 8. – С. 12–16.
3. <http://www.bank.gov.ua> – офіційний сайт Національного банку України. – Назва з екрана.
4. Шарікова О. Економічні наслідки тінізації економічної системи / О. В. Шарікова // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 1. – С. 3–6.
5. Дяченко Я. Детінізація економіки у системі макроекономічного регулювання / Я. Я. Дяченко // Фінанси України. – 2006. – № 2. – С. 68–77.
6. World Bank Reports. Corruption and the shadow economy.

J. Matoshchuk

THE INFLUENCE OF THE SHADOW ECONOMY ON THE SUBJECTS OF MACROECONOMIC RELATIONS

The main tendencies the shadow economy influence on macroeconomic subjects in the short and long term are determined and direct link between the level of shadow economy and poverty population is proved.

Keywords: shadow economy, main subjects of macroeconomics relationship, impact of shadow economy, illegal sector, outflow of capital.